

VLADIMIR KECMANOVIĆ, *Dva krsta i jedna krv*, Svet knjige, Beograd, 2017., str. 304.

Djelo koje ne pridonosi kulturi dijaloga

U nakladi izdavačke kuće *Svet knjige* u Beogradu svršetkom 2017. godine objavljena je knjiga o stradanju mostarskoga srpskog stanovništva u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941. - 1945.). Riječ je o djelu *Dva krsta i jedna krv*, srpskoga publicista i kolumnista u dnevno-političkom tisku Srbije i Republike Srpske Vladimira Kecmanovića.

Kecmanović je rođen 1972. u Sarajevu. Opću književnost diplomirao je 1997. na Filološkom fakultetu u Beogradu. Vlasnik je i urednik beogradske izdavačke kuće VIA te je do sada objavio nekoliko pripovijedaka i romana: *Posljednja šansa* (1999.), *Sadržaj šupljine* (2001.), *Feliks* (2007.), *Top je bio vreo* (2008.) i drugo. Kolumnist je lista *Politika*, a povremeno i beogradskih *Večernjih novosti* i banjolučkoga *Glasa Srpske*.

Knjiga *Dva krsta i jedna krv* ispisana na 304 stranice, razdijeljena u dva poglavlja, objavljena je, kako se navodi, zahvaljujući mostarskoj obitelji Peško čiji su predci u vrijeme Kraljevine SHS od talijanskih doseljenika kupili, između ostalih, i obiteljske vile na mostarskome Rondou. Predgovor potpisuje Vladimir Pištalo, a u prilogu istoga djela, kao pogovor, donesen je tekst "Doprinos mostarskih Srba razvoju kulture i privrede Mostara", mostarskoga novinara Zlatka Serdarevića (str. 269-300).

Progovoriti na stručan i znanstven način te kroza sveobuhvatan i neemocionalan rad o stradanju i srpskoga stanovništva na mostarskome području tijekom Drugoga svjetskog rata, svakako bi bio prinos istini i povijesnoj znanosti, ali i izraz poštovanja prema žrtvama. Međutim, kroz ovo se djelo zapravo proteže pokušaj neargumentirana sučeljavanja s putopiscem Zulfikarom Zukom Džumhurom (1920. - 1989.), suautorom fotomonografije *Mostar*,¹ koji navodno u

1 IVO ANDRIĆ - ZUKO DŽUMHUR - IHSAN ICO MUTEVELIĆ, *Mostar - fotomonografija*, Mostar, 1982.

tom djelu, objavljenu 1982., ne govori o "pravoslavnoj suštini grada na Neretvi" (str. 71).

Autor, bez priziva na autore, bez mjerodavne literature, na selektivan i pristran način govori o događajima u Mostaru 1941. - 1945. te stoga ovo djelo nije temeljit ni ozbiljan pregled stradanja mostarskih Srba u navedenom razdoblju. Uz to, udaljavajući se od osnovne teme djela, Kecmanović, kroz zasebna poglavlja, odlazi u priče o sv. Vasiliju Ostroškom, o *Nevesinjskoj puški*, o Aleksi Šantiću i njegovoj Emimi, o Vatikanu, o "novomučeniku Vukašinu Jasenovačkom", o Turcima i poturicama i sl., a u svemu vidi *vatikanske zavjere* (str. 124-126).

Izdvajamo samo dio: jednu od važnijih osoba srednjovjekovne Humske zemlje Stjepana Vukčića Kosaču, kao uostalom i sve onodobne bosanske i humske vladare, Kecmanović naziva "srpskim plemićem" (str. 26), a Hercegovinu od najstarijih vremena do 1945. godine - "srpskom zemljom koja je bila poprište islamizacije i katoličenja pravoslavnog življa, što je bio jedan od ključnih uzroka ustaških zločina u Drugom svjetskom ratu" (str. 27).

Ne ćemo se osvrtni na podrijetlo autorova prezimena Kecmanović, o tome su drugi već pisali,² ali ćemo napomenuti da govoriti o nacionalnoj svijesti, u današnjem smislu, u vremenu hercega Stjepana Kosače te ga nazivati *srpskim plemićem* (str. 26) i *pravoslavnim Srbinom* (str. 56), kao i duhovnika na njegovu dvoru gosta Radivoja (str. 69) (na temelju čega?), nije uopće umjesno.

Kada je riječ o "katoličenju pravoslavnog življa" u Hercegovini, nije potrebno posebno spominjati činjenicu, koju i sam autor nije mogao prešutjeti, da je rodonadžnik srpske vladarske loze Nemanjića - Stefan Nemanja, kasniji *sv. Simeon Mirotičivi*, otac *sv. Save arhiepiskopa (Nemanjića)*, kršten po latinskome obredu (str. 24) te kasnije s katoličanstva prešao na pravoslavlje. Kecmanović je za to pokušao naći razloge pa je naveo da je Nemanjin otac "prilikom povlačenja pred naletom protivnika, bio prinuđen na privremene političke ustupke Vatikanu" (str. 24). Međutim, s razlogom ćemo postaviti pitanje zbog čega se, primjerice, 25. studenoga 1189. papa Klement III. (1187. - 1191.) obratio velikomu županu Nemanji i braći mu Stracimiru i Miroslavu, preporučujući upravo Bernardina, katoličkoga nadbiskupa u Dubrovniku, kao pastira i njihovih duša? Ili zbog čega je isti katolički

2 KRUNOSLAV S. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka*, Mostar, 1991., str. 61.

nadbiskup u 12. stoljeću pozvan od humskoga kneza Miroslava da posveti crkvu sv. Kuzme i Damjana u Zahumlju;³ Upravo to Kecmanović (str. 72) izostavlja.

Nazivajući najpoznatijega humskog vladara iz dinastije Kosača - Stjepanom a ne Stefanom, Džumhur je, kako navodi autor, nastojao hercega pretvoriti u Hrvata (str. 29), a taj je, prema Kecmanoviću, "univerzalni, simbolički predak svih Hercegovaca bio Srbin". Po ovoj bi, da je istina, izgledalo da je svaki Stjepan Hrvat, a Stefan Srbin. Istodobno, isti autor, citirajući ljetopisca i monaha Prokopija Čokorila (1802. - 1866.), navodi da je Pravoslavnoj Crkvi u Mostaru zemlju "zavještao" izvjesni Luka Stjepan (str. 67). No, taj Stjepan, s obzirom na to da ga tako imenuje pravoslavni monah, čini se, nije sporan. Da se radi o različitim inačicama istoga imena grčkoga podrijetla, nije potrebno posebno tumačiti.⁴ Međutim, ovoga humskoga vladara, između ostalih, Stjepanom naziva i jedan od vodećih srpskih povjesničara 20. stoljeća Mihailo Dinić.⁵

Navodeći kako su Srbi, izbjegli pred Turcima u mletačku Dalmaciju, pretvoreni u katolike, autor kao da ne zna da su upravo katolički vjerski poglavari od Zadra do Budve doseljenim pravoslavcima ustupali katoličke, latinske crkve za obavljanje bogoslužja, od kojih je znatan dio i danas u rukama Pravoslavne Crkve. Da se jedno "od najmasovnijih nasilnih prekrštavanja Hercegovine dogodilo u 17. veku", Kecmanović je u pravu, međutim, kako su katolici tada svedeni na ostatke ostataka, a pravoslavci brojčano ojačali, govori o tome tko je nad kim vršio *prekrštavanje*.⁶ Istodobno, pišući o sv. Vasiliju Ostroškom, autor zaboravlja da je taj monah umro kao katolik.⁷

3 MARKO VEGO, *Naselja bosanske srednjevjekovne države*, Sarajevo, 1957., str. 15; *Starinar* - organ Arheološkog instituta, nova serija, VII.-VIII., Beograd 1956. - 1957., str. 337; LJUBOMIR STOJANOVIĆ, *Stare srpske povelje i pisma*, I., Beograd - Sr. Karlovci, 1929., str. 85.

4 ANKICA ČILAŠ ŠIMPRAGA, "Prilog proučavanju odraza svetačkoga imena *Stjepan* u hrvatskoj antroponimiji", u: *Folia onomastica croatica*, 24, Zagreb, 2015., str. 1-22.

5 MIHAILO DINIĆ, *Srpske zemlje u srednjem veku*, Beograd, 1978., str. 178-269.

6 K. S. DRAGANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 37-70.

7 CAROLUS NEŽIĆ, *De Pravoslaviv Jugoslaviv - saec. XVII ad catholicam fidem reversiv, necnon de eorum conceptu Romanae Ecclesiae*, [O jugoslavenskim pravoslavcima - obraćenima na katoličku vjeru u XVII. st. i o njihovoj pojmu Rimske Crkve], Rim, 1940., str. 36, 46, 49, 109, 172; K. S. DRAGANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 19; BRANKO SBUTEGA, *Kurosavin nemir svijeta*, Beograd, 2009., str. 179.

Dok svaki svoj podatak tumači kao posve istinit i vjerodostojan, do-
tla za Džumhurove podatke o Mostaru (kao da nikada nijedno dru-
go djelo o Mostaru nije napisano), opovrgavajući time sebe, ističe da
"ne postoji historiografski spis za koji je moguće tvrditi da je u potpu-
nosti verodostojan" (str. 37).

Kroz ovo se djelo konstantno navodi da sve što je Džumhur dobro
napisao, prepisao je od Ive Andrića (str. 40), a što je za Kecmanovića u
startu ispravno. No, zaboravlja da ipak Andrić nije povjesničar! Isto-
dobno zamjera Džumhuru što u monografiji o Mostaru o turskim
zulumima govori "tek stidljivo i retko" (str. 41), premda to i nije tema
spomenute fotomonografije. S druge strane, na više mjesta Kecmano-
vić navodi da Džumhur "koresponduje jednostrano" i da je stoga "nje-
gov rad invalidan" (str. 42). Na žalost, za razliku od Kecmanovićeve
knjige, gdje su zločini osnovna tema (str. 17), o zločinima nad nesrbi-
ma u Mostaru, mostarskome kraju i uopće u Hercegovini - ni riječi!

Istodobno, autor konstatira da je Džumhur "prećutao versku pripad-
nost" stanovnika Mostara prije osmanlijske okupacije (str. 44), alu-
dirajući, naravno, da ne bi mogli biti ništa drugo nego pravoslavni
Srbi! Kao i svugdje! Za njega su Srbi u Mostaru živjeli "stotinama i
stotinama godina pre petnaestog veka" i "sve vreme te okupacije" (str.
63). A koliko sam autor zapravo bježi od stvarnoga identiteta, dok
istodobno o drugima (Hrvatima) govori da su "pomahnitali mrzitelji
sopstvenog porekla" (str. 188), tj. srpskog, ukazuje i njegovo bježanje
od svake riječi koja bi iole sličila hrvatskomu jeziku.

Pozivajući se često na Andrićeve izreke, Kecmanović, opet, pogrješno
navodi naziv knjige čiji je izdavač *Zadužbina Ivo Andrić* iz Beogra-
da. Tako umjesto "Na početku svih staza - Andrić i Višegrad",⁸ Kec-
manović, valjda zbog površna pristupa i tomu, navodi: "Na početku
svih staza - Andrić u Višegradu" (str. 87). Ili, kada staroga Pešku,
pretka financijera svoje knjige, na jednome mjestu naziva Đorđo, na
drugom Đorđe. A između ostaloga, i kada Šantićevu pjesmu "Ostajte
ovdje" ekvizira i piše je kao "Ostajte **ovde**" (str. 105). Površan je pri-
stup u pisanju i na ovaj način iskazan! No, o svemu ovome ne bismo
ni govorili da Kecmanović kao jedno od nedostataka monografije
Mostar ne ističe i *pravopisne greške* (str. 50).

Da je za Kecmanovića olako istaknuti da su *Srbi svi i svuda* i da je ta
neumjesna priča opet zadobila maha, za njega su svi "uskoci što su

8 ŽANETA ĐUKIĆ PERIŠIĆ, *Na početku svih staza - Andrić i Višegrad*, Beograd, 2015.

bili u službi Mlečana" u tursko doba bili pravoslavni Srbi (str. 51). I ovdje je Kecmanović kontradiktoran jer je, samo koju stranicu prije (31-34), kazao kako su prelaskom pod mletačku vlast pravoslavci silom morali prihvatiti katoličku vjeru.

Je li se Kecmanović u literaturi o Mostaru i mostarskome kraju odmaknuo od spomenute fotomonografije, ne znamo, ali kada navodi *Ljetopis* Joanikija Pamučine⁹ (1810. - 1870.), ističe "kako ga je, po Džumhurovim rečima, okarakterisao letopisac i kaluđer Pamučina" (str. 56). Zašto "po Džumhurovim rečima", nije li sam mogao uzeti *Ljetopis* i pročitati?

Nastranu što Kecmanović sve autore, čija mu pisanja ne idu u prilog, naziva "stručno nepotkovanim" (str. 70), a one čija stajališta odobrava zove relevantnima (str. 69, 71), osnovnu je neupućenost iskazao o crkvenome raskolu 1054. godine (str. 71), kao i, između ostaloga, o Hercegovačkome ustanku (str. 80). Za Džumhura izričito navodi da "ono što mu se ne dopada, on jednostavno ne pominje" (str. 80). Tu Kecmanović kao da je pošao od sebe, jer upravo on u Hercegovačkom ustanku ne spominje ni don Ivana Musića ni Krupu na Neretvi, kao ni bilo koga drugoga osim pravoslavnih Srba, ali zato ističe da su "hercegovački ustanici bili predvođeni budućim srpskim kraljem Petrom I Karađorđevićem" (str. 80).

Teško stanje srpskoga stanovništva pod Austro-Ugarskom Monarhijom autor je više puta naglašavao, istodobno govoreći da je hercegovačkim župnicima Austro-Ugarska Monarhija bila po volji (str. 88) te da je Monarhija pridonosila širenju katolicizma na Balkanu. Međutim, činjenica je da, za razliku od Pravoslavne Crkve i Islamske zajednice, jedino Katolička Crkva u BiH u vrijeme Dvojne Monarhije nije imala vjersko-prosvjetnu autonomiju.¹⁰ Kolika je bila ugroženost Srba u BiH za vrijeme vladavine bečkoga cara, odnosno u vrijeme "habsburške tamnice naroda" (str. 113), Kecmanović sam sebe demantira navodeći da su tada "Srbi u Mostaru dominantna ekonomska sila" (str. 91), da su mostarske pravoslavne obitelji "bogatstvo i ugled stekle u doba Austrougarske" (str. 14), a da je Mostar bio "najznačajniji kulturni centar okupiranog srpstva" (str. 111).

9 P. ČOKORILO, J. PAMUČINA, S. SKENDEROVA, *Ljetopisi*, Sarajevo, 1976.

10 ZORAN GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., str. 212-221.

Istodobno, katoličko se stanovništvo, bez obzira otkuda dolazilo, naziva *kuferasi*, što je, čini se, uobičajeno za cijelu ovu zemlju, dok se, u isto vrijeme, za doseljene pravoslavne Srbe iz istočne Hercegovine ili sa sjevera Crne Gore, pa i samu obitelj Peško, kao financijere ove knjige, to ne će reći. No, za arhitekta Miloša Komadinu, katolika rođena 14. rujna 1856. u Rastattu u Badenu, Njemačka, kojemu je na krštenju u katoličkoj crkvi nadjeveno ime Miloš Stephan Franz Filip i koji je, zajedno sa svojom suprugom Angelikom, pokopan najprije u *Novom katoličkom groblju* u Mostaru, a poslije, prilikom ekshumacije toga groblja, mostarska je Općina posmrtno ostatke i spomenik prenijela u katoličko groblje *Masline* u Mostaru,¹¹ Kecmanović navodi da se radi o "Srbinu pravoslavcu" (str. 200).

Kako gotovo iz svake Kecmanovićeve rečenice izbijaju nervoza, pomankanje znanja i proizvoljni zaključci, tako se, uz prve škole i kulturno-prosvjetna društva u Mostaru, uopće ne spominju ni katolička škola u sklopu kompleksa stare biskupske rezidencije u Mostaru, izgrađene u prvoj polovici 19. stoljeća u Vukodolu, tada izvan, a danas na periferiji Mostara, Hrvatska tiskara, Hrvatska glazba, pjevačko-glazbeno društvo *Mrvoje*, kao i prinos tih društava kulturalnomu razvoju grada i regije.

Autor navodi da je, poput proroka, pjesnik Jovan Dučić (1871. - 1943.) "na vreme spoznao užas i razmere" ustaških zločina. Iz toga zaključujemo da je isti Dučić, kao nešto mlađi, spoznao užas i razmjere ubojstva hrvatskih zastupnika u beogradskoj Skupštini, šestosiječanjsku diktaturu, a znatno prije toga, još 1918., strahote koje je hrvatski narod Mostara proživio od srpske vojske koja je tada ušla u Mostar.

Niz je još proizvoljnih tumačenja, kao npr. da su mostarski gimnazijalci "potomci junaka Nevesinjske puške" (str. 100), u čiju bi se neistinu sam autor uvjerio pogleda li popis učenika mostarske Gimnazije s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Dok su atentatori na srpskoga kralja zločinci, dotle su Bogdan Žerajić i Gavrilo Princip *neustrašivi junaci* (str. 101-102).

Uz ovakva tumačenja, autor kulminaciju doživljava s nekoliko čudnih tvrdnji. Hrvatskoga književnika Augustina Tina Ujevića (1891. - 1955.) naziva "veliki južnoslovenski pesnik kršten po zapadnom obredu" (str. 101), što za Ivu Andrića, koji je također kršten "po zapadnom obredu", ne će reći.

11 KARLO D. MILETIĆ, *Mostar - susret svjetskih kultura*, Mostar, 1997., str. 40-42.

Pišući izravno o ratnom stradanju srpskoga stanovništva, Kecmanović ignorira pozitivnu i istinski kršćansku ulogu dvojice biskupa koji su na biskupskoj stolici u Mostaru bili tijekom Drugoga svjetskog rata - Alojzije Mišić do 1942. i Petar Čule¹² od 1942. godine. Njihova je uloga čak i negativno okarakterizirana te autor, između ostaloga, naglašava da biskupu Mišiću "ideja uništenja pravoslavlja nije bila strana" (str. 175). Okružnica biskupa Mišića od 8. srpnja 1941., u kojoj poziva na razborito postupanje u ratnim prilikama i pomaganje siromašnima, prosvjedujući pritom protiv progona nedužnoga stanovništva, bila je zapravo protumjera na Pavelićeve zakonske odredbe "O prijelazima s jedne vjere na drugu", od 3. svibnja 1941.,¹³ kao i "Upute glede prijelaza s jedne vjere na drugu", što je 27. svibnja 1941. objavilo Ministarstvo bogoštovlja i nastave Vlade NDH.¹⁴ Istodobno, spašavanje srpskih civila s područja Mostara, što su tajno činili brojni katolički svećenici, nije uzeto u obzir.¹⁵

Tek usput i sporadično, autor sugerira čitatelju da su postojali rijetki ili zanemariv broj pojedinaca koji su mostarske Srbe štitili, čime je autor iskazao nemar oko zaokruživanja istine u ovoj tematici. Stoga vidimo da knjiga nije pisana s namjerom da sustavno analizira stradanja mostarskih Srba tijekom trajanja NDH, o čemu sugerira i sam naslov knjige "Dva krsta i jedna krv".

S jedne strane potpuno je zanemaren čin nastanka nove države 1918. godine, unatoč protivljenju najviših hrvatskih dužnosnika, kao i represija nad nesrpskim stanovništvom, započeta s 1. prosincem 1918. Odnosno da je sam čin ujedinjenja, poznat kao Prvoprosinački akt, učinjen bez prethodna izjašnjavanja hrvatskoga stanovništva.¹⁶ No, događaji nakon petoprosinačkoga krvoprolića bili su samo uvod u

12 Kratki curriculum vitae biskupa P. Čule, počeo pisati 28. 11. 1977., završio 30. 12. 1977., str. 17.

13 JURE KRIŠTO, *Katolička Crkva i Nezavisna država Hrvatska 1941.-1945.*, Dokumenti, Zagreb, 1998., str. 36-37.

14 J. KRIŠTO, *nav. dj.*, str. 52.

15 MENSUR SEFEROVIĆ, "Župnikova ponoćna maršruta", List *Sloboda*, Mostar, 24. rujna 1984., str. 11.

16 ŽELJKO MARTAN, "Nemiri u Hrvatskoj od proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba do Prosinačkih žrtava", u: *Povijest u nastavi*, vol. XIV., br. 27 (1), Zagreb, 2016., str. 1-30. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/177091> (20. ožujka 2018.).

izraziti centralizam, a i diktaturu koja je uslijedila.¹⁷ No, o predratnoj i ratnoj diktaturi, stradanju Hrvata katolika i njihove imovine u Hercegovini, ni riječi!

Zanimljiv je i podatak da "pored sveg zla učinjenog mostarskim Srbima nije zabilježen ni jedan slučaj osvete prema mostarskim katolicima i muslimanima" (str. 232). Međutim, popisi četničkih pokolja izvršenih nad Hrvatima katolicima na području Hercegovine od 1941. do 1945., kao i prvo ubojstvo u Klepcima od tzv. bilečkih pitomaca, izvršeno 14. travnja 1941., potom popisi ubijenih katoličkih svećenika u istočnoj Hercegovini izravno od četnika te brojna druga očuvana dokumentacija, ne samo da Kecmanovića opovrgavaju, nego, po vremenu stradanja, pokazuju tko su zapravo bili prve žrtve Drugoga svjetskog rata u Hercegovini - kako istočnoj, tako i zapadnoj.¹⁸

"Pravednost" se kod Srba očitovala i 1945., kako navodi Kecmanović, dodajući da su "sredinom februara partizanske snage - u kojima su ogromnu većinu činili Srbi - ušle u Mostar, čime je okončana nemačko-hrvatska okupacija ovog grada" (str. 251).

Navodeći sve ovo i prikazujući pritom katoličko svećenstvo (u Hercegovini i općenito) u najgorim bojama (str. 187-188, 196), premda je istina sasvim drukčija, Kecmanović ide i korak dalje te zagrebačku katedralu naziva mjestom gdje *grobnica ustaških vođa* "i danas zauzima počasno mesto" (str. 185), te da: "Pošto su" [ustaše], "na satane dostojan način, pobili svoje žrtve, zločinci su na ponoćku verovatno otišli. Kao što je verovatno da se u crkvi našao župnik spreman da ih ubedi kako su im neoprostivi gresi oprošteni" (str. 238).

Premda autor navodi da mučenička smrt ovom knjigom ne će postati ni ostati želja živih za osvetom, ili kako u predgovoru piše Vladimir Pištalo, u knjizi se ne radi o *počiniocima zločina nego o žrtvama*, ovo

17 BRANKA BOBAN, "Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskoga rata", u: ROMANA HORVAT (gl. ur.), *1918. u hrvatskoj povijesti: Zbornik radova sa znanstvenog skupa 29.-30. listopada 2008.*, Zagreb, 2012., str. 390.

18 Popis ubijenih stanovnika Župe Klepci (danas Čeljevo i Dračevo) od starojugoslavenske vojske, četnika i komunista u Drugom svjetskom ratu prema Matici umrlih župe Klepci, detaljnije u: *Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini*, Humski zbornik, V., Zagreb, 2001. (župa Čeljevo, str. 131-158; župa Dračevo, str. 197-238); ZDRAVKO DIZDAR, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 2002.; ANDRIJA NIKIĆ, *Stradanja Hrvata u Hercegovini po franjevačkim izvješćima 1942.-1944.*, Mostar, 1998.

je djelo, na žalost, usmjereno na produblјivanje nemira i sјljanje novoga sjemena zla na našim prostorima. Istodobno, u Kecmanovićevu radu ima najmanje podataka o žrtvama, ali zato stranice obiluju nacionalnom i vjerskom netrpeljivošću prema svemu u našem okruženju što nije srpsko ni pravoslavno. Tako je i ovim nastavljena praksa da se na bazi povijesnih falsifikata sustavno ne govori istina, a pritom i dalje proizvodi mitologija. Što posebno zabrinjava!

Na žalost, i autor i izdavač, zaboravljaju da, kada se gradi zdrava vlastita autentičnost, ujedno se otvara mogućnost da i oni drugi i drukčiji od nas grade svoju te time stvaraju i njeguju zajedničke ljudske vrijednosti. Tada se omogućuje prostor vlastite slobode, koja ne će biti na štetu drugih, što je ovim djelom propušteno.

Anton Šarac